

הגהות השו"ע שהדפיס הרמ"א בחייו

(אורח חיים — קראקא ש"ל)

הפעם הראשונה שבה נדפסו ארבעת חלקי השו"ע עם הגהות הרמ"א היתה בקראקא בשנים של"ח-ש"מ, שנים מספר אחרי פטירת הרמ"א (ל"ג בעומר של"ב). מהדורה זו צולמה ע"י הוצאת "קדם" (ירושלים תשל"ד), ובכך נתאפשר לבני דורנו לשוב ולעיין בדברי הרמ"א בצורתם המקורית (קודם שנוספו לו ציוני המקורות, ולפני ששולבו בשו"ע ביאורי מלים — שרבים ייחסו גם אותם לרמ"א).

קלות הגישה למהדורת של"ח-ש"מ השכיחה מעט את העובדה שבחלק אורח חיים יש בידינו מהדורה קודמת, והחשוב יותר — שנדפסה בידי הרמ"א עצמו. מהדורה זו תוארה על ידי הר"ר מרגליות בקובץ "רבי יוסף קארו" (ירושלים תשכ"ט, עמ' צה-צז). בתחלת דבריו שם כתב "והנהגתי לד"ח ש"ע נדפסו עוד בחייו". גם במאמר אחר באותו קובץ הובא תיאור מקוצר של מהדורה זו (עמ' קיד, מס' 11), ונאמר בו שנדפסו חלקים א-ב. ראייה להדפסת חלק חו"מ מצא הרב מרגליות בשו"ת הרמ"א סי' קט, שם נמצאת ההפנייה "עיין בהגהות ש"ע סי' רי"ד סעיף ז". אולם, אין ספק שרק חלק א"ח נדפס במהדורת של"ח-ש"מ, כפי שמזכיר הרמ"א בתשובתו (סי' קלב, ז) "השלחן ערוך על א"ח עם הגהות שלי הנדפס בכאן". גם הזכרה נוספת של השו"ע הנדפס (שם סי' קלא, ג) מתייחסת לחלק א"ח. גם מדברי מגיה הספר ומדברי הרמ"א בתחיתתו (הובאו ע"י הר"ר מרגליות שם, עמ' צז) מוכח שהדפסת החלקים האחרים היתה עניין לעתיד הרחוק (ראה בקובץ הנ"ל, במאמרו של הר"ר נסים, עמ' סו-סז). מהזכרת ההגהה על חו"מ בתשובה הנ"ל אין כל ראייה, שהרי ההגהות היו מצויות בכתב יד (ראה להלן), ועוד, שעצם ההפנייה הנ"ל נראית כשרבוב מהגליון.

ככל הידוע שרד עותק יחיד ממהדורה זו, והוא בספריית הבודליאנה באוקספורד (מס' Opp. Add. fol. III 52). צילום ממנו מצוי בבית הספרים בירושלים.

מהשוואת מהדורות של"ל-של"א ושל"ח-ש"מ נראה, כי יש הבדלים בתוכן ואף בצורה. בתוכן — יש במהדורה השנייה הוספות, שאין בראשונה. בדרך כלל אלו הפניות לעיון במקום נוסף בשו"ע. מבחר מהוספות אלו (מהסימנים מו-פח) מובא להלן. כמו כן יש תיקונים בנוסח דברי מרן בשו"ע שהוכנסו רק במהדורה השנייה (ראה על כך במאמר בפני עצמו בקובץ זה). מבחינת הצורה, בולט לעין שבעשרות הסימנים הראשונים של השו"ע כמעט אין במהדורת של"ל-של"א מקום שבו נמצאים דברי הרמ"א בסוגריים, ובתוך דברי המחבר, אלא תמיד הם מופיעים בצד דברי המחבר (או אהריהם), ובראשם תמיד המלה "הגה". מסתבר, שזו הצורה שבה רצה הרמ"א, וכנראה בתחילת ההדפסה הצליח להקפיד על פרט זה. במהדורת של"ח-ש"מ מצויות גם בתחילת א"ח הגהות רמ"א שאינן עומדות בפני עצמן, אלא משולבות בדברי המחבר בתוך סוגריים.

מהשינוי בצורת ההדפסה ברור, שחלק א"ח של מהדורת של"ח-ש"מ לא נדפס מתוך המהדורה הראשונה, אלא כנראה מאותו כתב יד שהיו בו שאר חלקי השו"ע, שלא נדפסו בחייו הרמ"א. כך גם עולה מדברי מגיה הדפוס, שבהקדמתו ליו"ד כתב שממהדורת של"ל "אין גם אחד אתנו מהם כהיום". לפיכך יש מקום להסתפק, האם ההוספות והתיקונים שבמהדורה השנייה לעומת הראשונה יצאו מעטו של הרמ"א, או שמא אחד התלמידים, שהעתיק לעצמו את השו"ע עם הגהות הרמ"א (ראה בשו"ת הרמ"א סי' קלב, ז-ח), הוא שהוסיף את ההוספות האנוורות. לפנינו ההוספות שבסימנים מו-פח, שנלקטו ע"י עורך הקובץ, הרב אביגדור ברגר שליט"א. דברי מרן המחבר מובאים באות מרובעת, דברי הרמ"א (הנמצאים כבר במהדורת של"ל-של"א) — באות רשי, וההוספות שבמהדורת של"ח-ש"מ הן באות מרים (דקה).

י. מ. פלם

סימן מח

א. בשבת אומרים אצל פרשת התמיד פסוקי מוסף שבת אבל לא בראש חדש ויום טוב מפני שקורים בתורה בפסוקי מוסף.
הגה. וי"א שמזכירין גם מוסף ר"ח וכן נוהגין כדי לפרסם שהוא ר"ח. וכן הוא לקמן סי' תכ"א.

סימן נא

ט. מזמור לתודה יש לאומרה בנגינה שכל השירות עתידות ליבטל חוץ ממזמור לתודה.
הגה. וי"א מזמור לתודה בשבת וי"ט או צימי הפסח שאין תודה קריצה בהם משום חמץ ולא בערב פסח. וע"ל סימן תצ"ט ולא בערב יום כפור וע"ל סי' תר"ד וכן נהגו צמדינות אלו.

סימן נה

כב. אין כופין לשכור להשלים מנין כ"א בימים הנוראים וכגון שאין חסרים כי אם אחד או שנים אלא א"כ מנהג קבוע ומפורסם בעיר לכוף להשכיר אפילו בחסרון ג' או ד' אם יש מנין מיושבי העיר כופין לשכור חזן.
הגה. וכן צמקוס שאין מנין תמיד צהכ"נ כופין זה את זה צקנסות שיצאו תמיד מנין לצהכ"נ שלא יתבטל התמיד. וע"ל ריש סימן ק"נ אם כופין זה את זה לבנות ביה"ב.

סימן נז

ב. מקום שנהגו לצעוק על חבריהם בין קדיש וברכו ליוצר אור או לדבר בצרכי רבים טועים הם. וע"ל ס"ט נ"ד.

סימן ס

א. ברכה שנייה אהבת עולם.
הגה. וי"א אהנה רצה וכן נוהגין בכל אשכנז. ואינה פותחת צדק מפי שהיא סמוכה לצרכי יוצר. ואם היא פוסרת ברכת התורה ע"ל סי' מ"ז.

סימן סא

כה. כשיאמר וקשרתם לאות על ירך ימשמש בתפילין של יד וכשיאמר והיו לטוטפות בין עיניך ימשמש בשל ראש וכשיאמר וראיתם אותו ימשמש בב' ציציות שלפניו. ועיין לעיל סי' כ"ד סעיף ה.

סימן סג

ה. אם היה ישן מצערין אותו ומעירים אותו עד שיקרא פסוק ראשון והוא ער ממש מכאן ואילך אין מצערין אותו כדי שיקרא והוא ער ממש שאע"פ שהוא קורא מתנמנם יצא. (ודין שתוי ושכור עיין לקמן סימן צ"ט סעיף א.)

סימן סח

א. יש מקומות שמפסיקים בברכות ק"ש לומר פיוטים ונכון למנוע מלאמרם משום דהוי הפסק:

הגה. וי"א דאין אסור לדבר וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד ומ"מ לא יעסוק בשום דבר אפי' ד"ת אסור להפסיק ולעסוק כל זמן שהצבור אומר פיוטים וכ"ש שאסור לדבר שום שיחה בטילה ומ"מ מי שלומד ע"י ההורג שרואה נספר ומהרהר לית ביה איסורא דהרהור לאו כדיבור דמי אלא שמתוך כך יצאו לדבר ויצאו לידי הפסק וע"כ אין לאדם לפרוש עצמו מהציבור צמקוס שנהגו לאמרם ואמר אותם עמהם. וע"ל סימן נ' סעיף י'.

סימן עד

ד. יש מי שאומר שהנשים יכולות לברך ולהתפלל כשהן לבושות החלוק אע"פ שאינן מפסיקות למטה מהלב:

הגה. ואם הם ערומות צריך שמהא ערוה שלהן טומא נקרקע או שיושבות על שאר דבר דלא אין לכן רואה ערוה שלהן מה שאין כן נאיש. וע"ל סימן ר"ו סעיף ג'.

סימן עז

א. אסור לקרות כנגד מי רגלים עד שיטיל לתוכן רביעית ואז מותר ולא שנא על גבי קרקע לא שנא בכלי ובלבד שלא יהא עביט המיוחד להם ודין עביט ע"ל סימן פ"ו לא שנא היו הם בכלי תחלה ונותן עליהם מים לא שנא היו המים בכלי תחלה:

סימן עח

א. היה קורא והתחילו מי רגליו שותתין על ברכיו פוסק עד שיכלו המים וחוזר לקרות אפילו אם נפלו על בגדיו ויש בהם טופח על מנת להטפח כיון שהם מכוסים בבגדו ואם נפלו מי רגלים בארץ מרחיק מהם ד' אמות.

הגה. או כשיעור שיתבאר לקמן סימן פ"ב או מממין עד שיצנעו נקרקע. ואפילו שהיה כדי לגמור את כולה אינו צריך לחזור אלא למקום שפסק:

הגה. ויש אומרים דאם שהיה כדי לגמור את כולה חוזר לראש וכן עיקר וכמו שכתבתי לעיל סי' ס"ה ומשערין לפי הקורא:

סימן עט

א. היתה צואת אדם מאחריו צריך להרחיק ארבע אמות ממקום שכלה הריח אפי' אם יש לו חולי שאינו מריח צריך להרחיק ארבע אמות ממקום שיכלה הריח למי שמריח ומלפניו צריך להרחיק מלא עיניו אפילו בלילה.

הגה. או שהוא קומא שאינו רואה אותה צריך להרחיק עד מקום שאינו יכול לראות ביום ואם הוא מצדו דינו כמלאחריו.

הגה. שליש לצד המתפלל ורואה נצית הכנסת או נצית שמחפץ שם אפילו הוא לאחריו צל הצית צריך לשמוק עד שיוציאה מאחר שמוציא רצם ידי חובתו ואי אפשר שלא יהא מן הקהל צמוך ארבע אמות של הוואה ועיין לקמן סוף סימן ל' וע"ל סימן פ"ז בדין צואה בבית.

סימן פ

א. מי שברי לו שאינו יכול לעמוד על עצמו מלהפיח עד שיגמור ק"ש ותפלה מוטב שיעבור זמן ק"ש ותפלה ולא יתפלל ממה שיתפלל בלא גוף נקי ואם עבר זמן תפלה אנוס הוא ומתפלל מנחה שתיים ואם יראה לו שיכול לעמוד עצמו בשעת ק"ש יניח תפילין בין אהבה לק"ש. (ויבוד עליהם).

סימן פא

ב. היה קורא וראה צואה כנגדו ילך כדי שירקנה מאחריו ד' אמות ואם אי אפשר כגון שיש לפניו נהר או דבר אחר המעכב ילך כדי שניחנה לצדדין ד' אמות ואינו צריך לחזור אלא למקום שפסק ולה"ר יונה אם היה במקום שהיה לו לתת אל לבו שיש שם צואה צריך לחזור לראש. וע"ל סימן ע"ו סעיף ח.